

УДК 373.2 (477) (09):001.8

Ольга Мельникова

РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ В РЕЦЕПЦІЇ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Здійснено ретроспективний аналіз розвитку дошкільного виховання в Україні в рецепції сучасних історико-педагогічних досліджень. Представлено результати історико-педагогічних досліджень вітчизняних науковців щодо окресленої проблеми. Доведено, що історико-педагогічні дослідження, в яких аналізується вітчизняний педагогічний досвід, є невід'ємною складовою розвитку педагогічної думки. Адже, досвід минулого допомагає досягнути в розвитку ту чи іншу проблему, дає змогу побачити нове, концептуально виокремити певні прогресивні ідеї. З'ясовано, що дослідження історії дошкільного виховання в Україні активізувалися у 90-ті роки та з'явився ряд досліджень присвячених різним періодам, регіонам, проблемам, персоналіям.

Ключові слова: суспільне дошкільне виховання, дошкільна освіта, наукові дослідження, регіон, персоналія, періоди.

Осуществлён ретроспективный анализ развития дошкольного воспитания в Украине в рецепции современных историко-педагогических исследований. Представлены результаты историко-педагогических исследований отечественных учёных относительно обозначенной проблематике. Доказано, что историко-педагогические исследования, в которых анализируется отечественный педагогический опыт, являются неотъемлемой составляющей развития педагогической мысли. Ведь опыт помогает достигнуть в развитии той или иной проблеме, позволяет увидеть новое, концептуально выделить определённые прогрессивные идеи. Выяснено, что исследования истории дошкольного воспитания в Украине активизировались в 90-е годы и появился ряд исследований посвящённых различным периодам, регионам, проблемам, персоналиям.

Ключевые слова: общественное дошкольное воспитание, дошкольное образование, научные исследования, регион, персоналия, периоды.

The object of the article is to carry out a retrospective analysis of the development of pre-school education in Ukraine in the reception of modern historical and pedagogical research. Methods of research: theoretical and historical-logical; personalized-biographical; problem-genetic; axiological. It is proved that historical and pedagogical studies, which analyze the domestic pedagogical experience, are an integral part of the development of pedagogical thought. The experience of the past helps to grasp the development of a particular

problem, allows you to see a new, conceptually distinguishable progressive ideas. It can be noted that the end of the nineteenth – early twentieth century – the period of formation and development of public preschool education in Ukraine. At this time, the pedagogical community identified the priority directions of the development of preschool education, aimed at actualizing the ideas of preschool childhood, the necessity to open institutions for the upbringing of preschool children, the development of software, methodological and logistical support for their activities, etc.

Key words: *public preschool education, preschool education, scientific researches, region, personality, periods.*

Інтегративні процеси, що відбуваються у багатьох галузях суспільного життя, передбачають водночас вивчення, збереження і раціональне застосування позитивного національного освітнього досвіду і традицій. Тому, розробляючи способи створення ефективної системи освіти і виховання, необхідно вивчати та враховувати надбання вітчизняної педагогічної думки.

Варто зазначити, що реформування дошкільної освіти в Україні пов'язано із введенням моделей виховання і розвитку дитини, що втілюють ідею гуманізації як в цілому щодо дошкільної освіти, так і стосовно конкретних сторін навчально-виховного процесу дошкільного навчального закладу. На необхідності формування у молодого покоління потреби зберігати і збагачувати національну культуру, українські культурно-історичні традиції, національні світоглядні ідеї, погляди і переконання, виховання свідомого відчуття приналежності до свого народу акцентується увага в державних нормативних документах, зокрема «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», «Базовому компоненті дошкільної освіти» (2012 р.), «Законі України «Про дошкільну освіту» (2001 р.) та ін.

Дошкільна освіта є початковою вихідною ланкою безперервної освіти. У цьому зв'язку в сучасній національній освіті існує потреба в узагальненні і систематизації досвіду, вирішення проблеми, що виникли на шляху розвитку вітчизняної дошкільної освіти, теоретичного осмислення здобутків дошкільної освіти, традицій, тенденцій, закономірностей, що допоможе усвідомити її значення, глибоко проникнути в її сутність, зміст.

Актуальність дослідження зумовлена також об'єктивною потребою у детальному вивченні, оцінці, творчому осмисленні з сучасних теоретико-методологічних позицій надбань вітчизняної педагогічної думки; недостатньою розробленістю в українській історико-педагогічній науці ідей; потребами вивчення і творчого використання національного педагогічного досвіду в умовах соціально-культурних перетворень у сучасній Україні.

Історико-педагогічні дослідження, в яких аналізується вітчизняний

педагогічний досвід, є невід'ємною складовою розвитку педагогічної думки. Вони дають змогу осмислити історико-педагогічний процес в Україні як цілісне багатогранне явище. Досвід минулого є фундаментом сучасної педагогічної науки, в тому числі й дошкільної. Він допомагає осягнути в розвитку ту чи іншу проблему, дає змогу побачити нове, концептуально виокремити прогресивні ідеї.

Значний внесок у реалізацію ідей змісту дошкільної освіти здійснено сучасними науковцями (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Кочубей, В. Кремень, В. Кузь, Н. Лисенко, Т. Поніманська, Ю. Приходько, О. Сухомлинська, О. Савченко та ін.). Окремі історико-педагогічні аспекти розвитку системи дошкільної освіти в Україні досліджували Л. Артемова, Л. Батліна, Н. Біленко, О. Бондар, А. Богуш, З. Борисова, С. Дітковська, Є. Коваленко, Н. Кудикіна, М. Машовець, З. Нагачевська, О. Пшеврацька, Т. Філімонова, І. Улюкаєва та ін.

Мета статті: здійснити ретроспективний аналіз розвитку дошкільного виховання в Україні в рецепції сучасних історико-педагогічних досліджень.

Науково-педагогічна думка України представлена різноманітними концепціями та ідеями. Як зазначає О. Сухомлинська: «історико-педагогічне поле щорічно проростає дедалі новішими темами: іменами, датами, фактами, подіями й відповідно новими дослідниками, які створюють багатоаспектний різнобічний контекст наукової рефлексії, що охоплює світоглядні й культурні універсалії, історичне, наукове й соціальне знання, що у своїй сукупності й виступає контекстом дослідження [21, с. 6].

Суспільне дошкільне виховання в Україні починає свою історію з кінця XIX ст. Саме тоді склалися умови для появи виховних закладів для дітей дошкільного віку. Разом з тим, воно проходило лише етап свого становлення як майбутньої ланки системи освіти, що надзвичайно привертало увагу громадськості. Теорія дошкілля будувалась на ґрунті багатовікової історії розвитку педагогічної думки, досвіді родинного виховання та традиційно-народних засадах [13, с. 21].

З огляду на означене, можна констатувати, що кінець XIX – початок XX століття – це період становлення та розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні. В цей час педагогічна спільнота визначила пріоритетні напрямки розвитку дошкільного виховання, що спрямовувалося на актуалізацію ідей дошкільного дитинства, необхідності відкриття установ для виховання дітей дошкільного віку, розроблення програмово-методичного та матеріально-технічного забезпечення їхньої діяльності, тощо. Разом з тим, дошкільне виховання розвивалося як приватна ініціатива, що значно уповільнювало його розвиток, адже Міністерство народної освіти не цікавилось проблемами громадських діячів, просвітників щодо розвитку дошкілля.

Крім того, у цей період особливо активізувалися теоретичні і методичні пошуки вирішення проблем дошкільного виховання:

усвідомлення важливості дошкільного віку у становленні особистості дитини, а отже, потреба у цілеспрямованому педагогічному впливі на дошкільника; визначення інтересу до врахування психологічних та індивідуальних особливостей дітей у процесі виховання; значення важливості ігор, розвитку мовлення та почуттів у формуванні особистості; необхідність психолого-педагогічної підготовки дорослих до виховання дітей з раннього віку.

Дослідження історії дошкільного виховання в Україні активізувалося у 90-ті роки. З'явилося відносно багато досліджень присвячених різним періодам, регіонам, проблемам, персоналіям (Т. Головань, С. Дітковська, О. Донченко, Т. Куліш, М. Мельничук, З. Нагачевська, Т. Пантюк, С. Попиченко, О. Пшеврацька, Н. Рогальська, Т. Садова, Г. Рего, Т. Слободянюк, І. Улюкаєва, Т. Філімонова та ін.).

Низка праць сучасних дослідників присвячена педагогічним концепціям розвитку дитини дошкільного віку (І. Дітковська, В. Сергєєва та ін.). Окремі напрямки виховання дітей дошкільного віку та підготовки фахівців для цієї роботи є предметом дослідження О. Бутенко, Л. Карнаух, І. Ларіної, М. Мельничук, С. Семчук та ін. Впливу народнопедагогічних знань на процес формування українського дошкілля присвячені роботи Г. Воробей, Н. Рогальської тощо.

Слід зазначити, що важливим основоположним принципом регіонального виміру історико-педагогічного процесу є його діалогічність із сьогоденням, що сприяє не лише реконструкції регіонального минулого, а й є мірилом сучасних нових тенденцій і напрямів освітньо-виховного процесу. Концептуальним підходом до розгортання історико-педагогічного дослідження є регіональний вимір, що інтерпретується як виявлення, показ, розгортання дискурсу про особливі (унікальні) явища розвитку історико-педагогічного процесу [18, с. 4].

Проблеми дошкільного виховання в регіональному вимірі України представлено у дослідженнях Т. Головань [1], С. Дітковської [3], З. Нагачевської [9], Л. Пісоцької [12], Г. Рего [15] та ін.

Зокрема у науковій розвідці Т. Головань розкрито особливості процесу становлення і розвитку суспільного дошкільного виховання у Криму в другій половині XIX – на початку XX століття, висвітлено передумови виникнення і розвитку дошкільних закладів різних типів, визначено типологію дошкільних закладів у Криму та схарактеризовано організаційні і змістові засади їх діяльності. В свою чергу С. Дітковська розглянула розвиток відомчих дошкільних закладів у Донбасі в кінці 50-х – початку 90-х років. У дослідженні З. Нагачевської було порушено питання становлення і розвитку суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869–1939 рр.). Зокрема розкрито зміст діяльності органів державної влади, національних культурно-освітніх і педагогічних товариств, провідних діячів минулого, які займалися питанням виховання

дітей дошкільного віку (А. Животка, С. Русової, М. Білецької, М. Грушевського, О. Киселівської та ін.). Г. Рего досліджувала проблему становлення і розвитку суспільного дошкільного виховання в Закарпатті (1936–1918 pp.), а у праці Л. Пісоцької розглядаються соціально-педагогічні умови управління розвитком дошкільної освіти в регіоні.

У цих дослідженнях актуальним залишається картина становлення та розвитку дошкільної педагогічної думки, показ змін у політиці, економіці та культурному житті певного регіону та країни в цілому. Важливим є те, що історико-педагогічні дослідження в межах певної географічної території мають найбільшу цінність, адже розкривають регіональні особливості освітніх процесів, вплив географічних, соціально-економічних умов на специфіку організації навчально-вихованого процесу, особливості управління та ін.

Окремий напрямок досліджень становлять розвідки, які окреслюють проблеми теорії і практики дошкільного виховання в педагогічній думці України XIX–XX століття, що представлені дослідженнями О. Донченко [4], Т. Єськової [5], Н. Лазарович [7], Т. Пантюк [10], С. Попиченко [13], Н. Рогальської [14], Т. Садової [16], І. Улякаєвої [23], Т. Філімонової [24] та ін.

Зокрема, змістом дослідження І. Улякаєвої є становлення і розвиток дошкільної педагогічної освіти в Україні у 1905–1941 роках. Автором проаналізовано організаційні форми і зміст підготовки дошкільних працівників в Україні. У праці О. Донченко систематизовано теоретичні ідеї естетичного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній думці України кінця XIX – початку XX століття, узагальнено досвід організації естетичного виховання дошкільників в Україні та ін. Дослідниця Т. Єськова в роботі схарактеризувала передумови становлення та розвитку ідеї виховання працелюбності дошкільників, проаналізувала соціально-економічні умови розвитку системи дошкільного виховання, висвітлила досвід виховання працелюбності дошкільників на заняттях з ручної праці та ін.

У нижчеподаних дослідженнях розкриваються актуальні аспекти проблеми організації навчально-виховної роботи з обдарованими дітьми 5–6 років у дошкільних навчальних закладах (кінця XX – початку XXI століття) (Н. Лазарович); висвітлюється становлення і розвиток вітчизняної дошкільної лінгводидактики (друга половина XIX століття – перша половина XX століття) (Т. Садова); досліджується дитяча гра в суспільному дошкільному вихованні України (70-х роки XIX – кінець 20-х років XIX ст.) (Т. Філімонова).

Цікавим видається дослідження Т. Пантюк [10], в якому обґрунтовується процес становлення та розвитку системи фізичного виховання дошкільників в Україні у міжвоєнну добу. Підтвердженням цього є цілий ряд праць відомих педагогів того часу (С. Русової, К. Малицької, І. Стешенка, Я. Чепіги, І. Боберського та ін.), що були присвячені саме

дошкіллю. Разом з тим, можна констатувати, що до початку радянського періоду теорія і практика дошкільного виховання були зорієнтовані на національні особливості виховання, на систему Ф. Фребеля, теорію вільного виховання (М. Монтессорі), наукові теорії вітчизняних педагогів (С. Русової, Я. Чепіги, А. Животка та ін.), досвід практичних працівників українського дошкілля (О. Дорошенкової, М. Юркевича, Є. Яновської, В. Чередниченко) тощо.

Не менш важливим для теорії і практики суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) є розвідка С. Попиченко [13]. Зокрема автор зупиняється на виявленні соціально-економічних, політичних, педагогічних та національних передумов розвитку теорії і практики дошкільного виховання в Україні, розкриває призначення та особливості педагогічного процесу в різних типах дитячих закладів, аналізує напрями діяльності громадсько-педагогічних товариств в організації дошкільної справи в Україні, ґрунтовно відтворила систему теоретичних поглядів на дошкілля відомих діячів освіти (С. Русової, Т. Лубенця, Н. Лубенець) та ін.

Разом з тим, цікаву та істотну групу становлять розвідки, спрямовані на окреслення проблем дошкільного виховання в Україні у творчій спадщині видатних українських педагогів. Адже на сучасному етапі розвитку педагогічної думки позначається вивченням життям і діяльністю історичних постатей, яким належить значний внесок у розвиток вітчизняної гуманістичної педагогіки.

На думку О. Сухомлинської «нині більш поширеним шляхом дослідження є обрання педагогічних персоналій, які діяли в певному регіоні й більшою чи меншою мірою вплинули на розвиток тамтешньої педагогічної думки» [18, с. 43], адже одним з важливих напрямків сучасних історико-педагогічних досліджень є персоналістичний.

Адже звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу [20, с. 37].

До таких досліджень «нового прочитання» можна віднести праці Т. Куліш [6], яка порушила проблеми дошкільного виховання у творчій спадщині Наталії Лубенець (1877–1943); В. Сергеевої [17], що присвячена аналізу питань організації дошкільного виховання в педагогічній спадщині С. Русової, а саме: розумового, естетичного, морального, трудового, фізичного. Крім того, в роботі приділено увагу розвитку системи дошкільного виховання у Наддніпрянській Україні наприкінці XIX – початку XX століття. Разом з тим, у дослідженні Г. Груць [2] висвітлено виникнення і розвиток просвітницького руху в Україні та діяльність С. Русової у контексті цього руху. Зокрема дослідницею теоретично

обґрунтовано просвітницьку діяльність і творчість С. Русової як феномен у розвитку просвітительської думки в Україні кінця XIX – початку XX століття. У дослідженні здійснено також аналіз проблеми виховного ідеалу у педагогічній спадщині С. Русової. У розвідці Н. Тарапаки [22] порушується проблема емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у творчій спадщині В. О. Сухомлинського.

Представлені дослідження на терені історико-педагогічної науки є досить багатопланові, які умовно можна поділити на три напрямки: до першого віднесемо розвідки, спрямовані на становлення та розвиток дошкільного виховання в Україні в регіональному вимірі; другий напрямок зосереджений на дослідженнях, в яких розкриваються теоретичні та практичні проблеми дошкільного виховання в Україні; третій напрямок досліджень розкриває проблеми дошкільного виховання у творчій спадщині видатних українських педагогів. Таким чином, історико-педагогічні дослідження, в яких аналізується вітчизняний педагогічний досвід, є невід’ємною складовою розвитку педагогічної думки, що дає змогу осмислити історико-педагогічний процес в Україні як цілісне багатогранне явище.

Отже, позиції, висвітленні у статті не вичерпують усього кола проблем. Перспективними науковими розвідками вважаємо здійснення більш глибоко аналізу та характеристиці одного з окреслених напрямків дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головань Т. М. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання у Криму (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. М. Головань; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2008. – 20 с.
2. Груць Г. М. С. Русова і просвітительський рух в Україні: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. М. Груць; Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 1999. – 20 с.
3. Дітковська С. О. Розвиток відомчих дошкільних закладів у Донбасі наприкінці 50-х – початку 90-х років: дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / Дітковська Світлана Олексіївна; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2004. – 202 с.
4. Донченко О. В. Проблема естетичного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній думці України (кінець XIX - початок XX ст.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Донченко Олена Володимирівна ; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 238 арк.
5. Єськова Т. Л. Виховання працелюбності у дітей дошкільного віку в історії вітчизняної дошкільної освіти (1917–1941pp.) [Текст] :

- монографія / Т. Л. Єськова. – Харків : Діса плюс, 2015. – 265 с.
6. Куліш Т. І. Проблеми дошкільного виховання у творчій спадщині Наталії Лубенець (1877–1943) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Куліш Тетяна Іванівна; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2006. – 20 с.
 7. Лазарович Н. Б. Навчально-виховна робота з обдарованими дітьми 5-6 років у дошкільних навчальних закладах (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Лазарович Надія Богданівна ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
 8. Мельничук М. І. Виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності (на матеріалі дошкільних установ України кінця ХІХ – 30-років ХХ ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Мельничук Міля Іванівна; АПН України, Ін-т педагогіки. – К., 1995. – 18 с.
 9. Нагачевська З. І. Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869-1939 роки) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Нагачевська Зіновія Іванівна ; Київський ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1995. – 204 л.
 10. Пантюк Т. І. Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918–1939 рр.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Пантюк Тетяна Ігорівна; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 18 с.
 11. Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856–1940). Дис. ... канд. пед. наук. – К.: УДПУ ім. М. Драгоманова, 1994. – 201 с.
 12. Пісоцька Л. С. Соціально-педагогічні умови управління розвитком дошкільної освіти в регіоні: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Пісоцька Леоніда Станіславівна; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2004. – 268 арк.
 13. Попиченко С. С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : монографія / С. С. Попиченко. – К. : Науковий світ, 2001. – 255 с.
 14. Рогальська Н. В. Розвиток надбань української дошкільної етнопедагогіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Рогальська Надія Василівна ; Український держ. педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1996. – 21 с.
 15. Рего Г. І. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Закарпатті (1836-1918 рр.) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Рего Ганна Іванівна; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 250 арк.
 16. Садова Т. А. Становлення і розвиток вітчизняної дошкільної лінгводидактики (друга половина ХІХ століття – перша половина ХХ століття): автореф... канд. пед. наук: 13.00.01 / Садова Тетяна

- Анатоліївна; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 1997. – 24 с.
17. Сергеева В. Ф. Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1997. – 209 с.
 18. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес в Україні : регіональний вимір / О. В. Сухомлинська // Науково-методичний журнал «Шлях освіти». – 2007. – Т. 2. – Вип. 44. – С. 42–49.
 19. Сухомлинська О. В. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет / О. Сухомлинська // Науково-методичний журнал «Шлях освіти». – 2003. – № 1. – 39–43.
 20. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
 21. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці» / О. Сухомлинська // Науково-методичний журнал «Шлях освіти». – 2007. – Т. 2. – Вип. 44. – С. 6–12.
 22. Тарапака Н. В. Проблема емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у творчій спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Тарапака Наталія Володимирівна ; Криворізький держ. педагогічний ун-т. – Кривий Ріг, – 2001. – 18 с.
 23. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні : навч. посіб. / Ірина Гересівна Улюкаєва. – Бердянськ, 2007. – 172 с.
 24. Філімонова Т. В. Дитяча гра в суспільному дошкільному вихованні України (70-ті роки ХІХ ст. – кінець 20-х років ХХ ст.) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Філімонова Тетяна Віталіївна ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2003. – 190 арк.